

УДК 81-11'42'37'367.625'367.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-207-11>

## СЕМАНТИКА ПРОЦЕСУ В КОНЦЕПЦІЇ СИСТЕМНО-ФУНКЦІЙНОЇ ГРАМАТИКИ М.А.К. ГЕЛЛІДЕЯ

### SEMANTICS OF PROCESS WITHIN THE FRAMEWORK OF SYSTEMIC FUNCTIONAL GRAMMAR BY M.A.K. HALLIDAY

Ділай І.П.,

*orcid.org/0000-0001-9626-290X*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

У сучасній лінгвістиці спостерігаємо поширення узуально-базованих теорій, які наголошують на потребі дослідження мовних явищ у кон(тексті). У зв'язку із цим переосмислюються функційні підходи, зокрема у руслі системно-функційної граматики (СФГ), започаткованої М.А.К. Геллідеєм.

У статті здійснено спробу теоретично узагальнити засадничі положення системно-функційної граматики стосовно трактування семантики процесу та його типів.

Показово, що у СФГ сам текст трактується як процес створення значень у контексті. Таким чином, з'ясування семіозису процесу можна вважати й вивченням семіозису тексту. Процес, відображений за допомогою простого речення, розуміється як спосіб рефлексії людського досвіду, накладання мовного порядку на досвід безкінечних варіацій потоку подій. Граматична система, яка це забезпечує шляхом спрямовання дії на об'єкт, – перехідність. М.А.К. Геллідей виділяє шість основних типів процесу, виражених у різних типах простих речень, що мають виразну функційну спрямованість: матеріальні, ментальні, реляційні, екзистенційні, поведінкові та вербальні. Процеси різних типів вказують на варіативність конструювання досвіду в тексті та, відповідно, специфіку реалізації мислетворчої метафункції мови. Просте речення утворює певну семантичну конфігурацію процесу – фігуру, до складу якої входять змінні: сам процес, який розгортається у часі, учасники процесу й обставини процесу. Особливістю цієї моделі процесу є те, що процеси виражаються дієсловами або дієслівними групами різного аспектуального типу, для кожного типу процесу характерні різні типи обов'язкових складників моделі учасників-суб'єктів і типові обставини процесу як опціональні змінні.

Таким чином, теорія СФГ є підґрунтям для вивчення розгортання різних типів процесу в тексті, що сприяє відтворенню конструювання досвіду як ключової мовної метафункції.

**Ключові слова:** процес, семантика, системно-функційна граматика, метафункція, конструкт, дієслово, текст, семіозис.

In modern linguistics, we can observe the proliferation of usage-based theories that emphasize the need to study linguistic phenomena in con(text). In this regard, functional approaches are being reconsidered, in particular the Systemic Functional Grammar (SFG) proposed by M.A.K. Halliday.

The article attempts to theoretically generalize the fundamental tenets of the Systemic Functional Grammar with respect to the interpretation of the semantics of the process and its types.

It is indicative that within the SFG the text itself is treated as a process of creating meanings in context. Thus, the study of the semiosis of the process can be considered as the study of the semiosis of the text. The process represented by a clause is understood as the way of constructing human experience, of imposing a linguistic order on the experience of infinite variations and the flow of events. The grammatical system that ensures this through transferring the action onto the object is transitivity. M.A.C. Halliday identifies six main types of process realized in different types of clauses with a distinct functionality: material, mental, relational, existential, behavioral, and verbal. The processes of different types testify to the variability of constructing experience in text and, accordingly, to the specifics of the realization of the ideational metafunction of language. A clause forms a certain semantic configuration of a process – a figure that includes the following variables: the process itself, which unfolds in time, the participants of the process, and the circumstances of the process. The peculiarity of this model of the process is that the process is expressed by verbs or verb groups of different aspectual types, each type of process is

characterized by different types of subjects as obligatory components of the model, and typical circumstances of the process as the optional components.

Thus, the SFG theory is the basis for studying the unfolding of different types of processes in text, which contributes to the constructing human experience as a pivotal linguistic metafunction.

**Key words:** process, semantics, Systemic Functional Grammar, metafunction, construal, verb, text, semiosis.

**Постановка проблеми.** Системна функційна граматика (СФГ) – частина семіотичного підходу до мови, відомого як системно-функційна лінгвістика (СФЛ) М.А.К. Геллідея, що розглядає граматику як ресурс створення значення [5, с. 48]. Новаторський підхід М.А.К. Геллідея полягає у дослідженні граматики через дискурс. Якщо мова є ресурсом для створення значення, то *текст є процесом* створення значення у контексті [5, с. 22]. Власне з'ясування семіозису процесу є однією із ключових проблематик концепції СФГ М.А.К. Геллідея. Сучасна антропоцентрична наукова парадигма має виразне функційне спрямування й, опираючись на новітні узуально-базовані теорії (Р. Ленекер), а також масивні емпіричні корпусні дані, вимагає переосмислення засадничих положень СФГ М.А.К. Геллідея, сформульованих у другій половині ХХ століття.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідження семантики процесу має давню історію та тісно переплетене з вивченням дієслівної семантики. У центрі уваги головно перебували аспектуальні класи дієслів (Dowty [1], Vendler [11], Verkuyl [12]), виділення різних типів предикатів і вивчення предикатно-аргументної структури (Levin, Rappaport Hovav [7]; Pinker [10]), декомпозиція дієслівного (процесуального) значення. Так, будь-який процес можна семантично розкласти, використовуючи примітивні дієслівні оператори: *kill* – «cause to become not alive» [9].

Особливе місце в межах інтерпретаційної семантики процесу займає Ч. Філлмор, який вважає, що основу речення створює предикатно-аргументна структура, де аргументи вказують на глибинний відмінок як узагальнене відношення між дієсловом і змістом його аргумента, таким чином будуючи ментальні моделі – фрейми [3].

Засадниче переосмислення семантики процесу пропонує сучасна когнітивна граматика. Р. Ленекер розглядає процес як послідовне ментальне сканування станів, які змінюються. Коли активація одного стану пригнічується, починається активація наступного стану. До того ж зміна станів відбувається у певному часовому проміжку. Профілювання процесу у когнітивній лінгвістиці здійснюється за допомогою дієслів як головних виразників темпоральної предикації [6, с. 78–79].

Системно-функційна граматика, започаткована М.А.К. Геллідесем, намагається встановити телеологічну сутність процесу через вивчення функцій, які різні типи процесу реалізують у різних контекстах, зокрема роль семантики процесу у конструюванні людського досвіду (мислетворча метафункція мови) [4; 5; 8].

Мета дослідження – надати системний і теоретично узагальнений опис засадничих положень системно-функційної граматики стосовно трактування семантики процесу та його типів.

**Виклад основного матеріалу.** Згідно з концепцією М.А.К. Геллідея базовою одиницею семантики є *текст* – функціонування мови у контексті, випадок (instance) семантичної системи [5, с. 43]. Оскільки мова функціонує у контексті, різні типи процесів виражені у різних типах речень (clauses) і пов'язані з реалізацією різних метафункцій мови. Сама ж система мови – це потенціал значення, який лежить поза текстом [5, с. 48].

Хоча безумовними носіями процесуального значення у граматиці є дієслова, М. Геллідей будує свою концепцію процесу на основі простого речення (clause). Саме просте речення утворює певну конфігурацію процесу – *фігуру* («конфігураційний фрейм» [4, с. 57]), «квант зміни у потоці подій, які конструюють людський досвід» [5, с. 212]. Ці потоки подій поділені на «кванти зміни» граматиною простого речення. Кожен «квант зміни» моделюється як

фігура події, дії, відчуття, говоріння, буття чи володіння [4]. Усі фігури складаються із процесу, який розгортається в часі, й учасників, безпосередньо задіяних у цьому процесі; окрім того, можуть бути наявними обставини часу, місця, причини, способу дії та ін. Обставини не є безпосередньо задіяні у процесі, вони радше його супроводжують. Процес, відображений у простому реченні, розуміється як спосіб рефлексії нашого досвіду, накладання мовного порядку на досвід безкінечних варіацій потоку подій. Граматична система, яка це забезпечує – *перехідність* (transitivity), котра спрямовує, переносить дію на об’єкт. Система перехідності надає лексикограматичні ресурси для конструювання кванта зміни у потоці подій як фігури – конфігурації елементів, у центрі яких процес. Кожен тип процесу має конкретну модель або схему для конструювання конкретної предметної сфери досвіду як фігури певного типу [5, с. 213].

М.А.К. Геллілей виділяє шість типів процесу в системі мови. Прототипною формою «зовнішнього» досвіду є дії та події. «Внутрішній» досвід важчий для ідентифікації, оскільки пов’язаний із процесом свідомості. Проте граматики їх чітко розділяє на матеріальні та ментальні процеси. Окрім того, є реляційний процес, який позначає відношення між сутностями, ідентифікацію, класифікацію (головно за допомогою дієслова *is*). Поведінкові процеси (behavioral) перебувають на межі матеріальних і ментальних, представляючи зовнішні вияви внутрішніх процесів (*people are laughing*) і фізіологічні стани (*sleeping*). На межі ментальних і реляційних процесів є вербальні (словесні) процеси – символічні зв’язки, побудовані у людській свідомості й активовані у формі мови (*say, mean*). На межі між реляційними та матеріальними перебувають екзистенційні процеси, пов’язані з існуванням (*exist, happen*) [5, с. 214].

Найчастотніші типи процесів – матеріальні, поведінкові й екзистенційні. Інші варіюються залежно від регістру. Усі типи процесів утворюють семіотичний простір – цикл (сферу), в якому різні ділянки відповідають різним типам (див. Рис. 1). Цей семіотичний простір – системна мережа [5, с. 217], у якій типи процесів – розмиті категорії без чітких меж, тому можна в межах кожної категорії виокремити прототип.

Процеси різних типів вказують на варіативність конструювання досвіду у тексті як певної локалізації досвіду в системній мережі зв’язків [4, с. 82].



Рис. 1. Топологія процесів за М.А.К. Геллілеем [5, с. 216]

Типи процесів залежать від регістру, а також змінюються у ході розгортання тексту [5, с. 220]. Так, на початку оповіді зазвичай переважають екзистенційні та реляційні процеси, сюжет натовмість будується з матеріальних процесів.

Отже, фігура як семантична модель процесу складається із:

- 1) самого процесу, який розгортається у часі;
- 2) учасників, задіяних у процесі;
- 3) обставин, які асоціюються із процесом (опціональні).

Детальніше розглянемо складники фігури процесу, які можуть утворювати різні конфігурації, що відповідають моделям і схемам конструювання нашого досвіду. Сам процес реалізують дієслова або дієслівні групи. Обов'язковою складовою частиною процесу є також учасники. Центральні елементи конфігурації – процес і учасники – конструюють додаткові онтологічні параметри зміни: **мінливість** (transience) і **постійність** (permanence). Мінливість позначає процес конструювання явища, яке розгортається у часі, за допомогою дієслівної групи. Постійність позначає конструювання явища, продовжуваного у часі, локалізованого у просторі, за допомогою номінативних груп-учасників [5, с. 223]. Таким чином, зміна конструюється і як мінливість, і як постійність. Явища досвіду конструюються або як мінливий процес, або через постійних учасників. Межу між ними іноді важко визначити. До того ж такі конструкти є різними у різних мовах. Поняття процесу, учасників та обставин є семантичними категоріями, які пояснюють у найзагальніший спосіб, як явища нашого досвіду світу конструюються як мовні структури [5, с. 224].

**Матеріальні** речення/процеси – ті, які конструюють квант зміни у потоці подій, що відбувається через докладання (input) енергії [5, с. 224]. Матеріальні процеси вказують на процедуру як послідовність конкретних змін. Джерелом енергії є актор (Actor) – активний суб'єкт, або логічний підмет у старій термінології. Граматично у вираженні матеріальних процесів англійської мови переважає немаркований теперішній тривалий час, який звужує теперішність. Можна виділити 1) неперехідні матеріальні процеси (happenings) і перехідні матеріальні процеси (doings). Перехідні матеріальні процеси охоплюють ще одного учасника – ціль (Goal) (в іншій термінології – пацієнс (Patient)), на якого процес поширюється. Перехідні матеріальні процеси мають два види представлення: 1) операційні (відповідають активному стану), 2) рецептивні (відповідають пасивному стану). Варто звернути увагу на те, що фази матеріальних процесів різняться. За типом дії матеріальні процеси поділяються на 1) креативні, результатом яких є існування актора або цілі: *form, emerge, make, create, produce, construct, build, design, write, compose, draw, paint, bake*; 2) трансформаційні, результатом яких є зміна певного аспекту актора або цілі: можуть мати додатковий компонент для зміни (наприклад, *red* у *She painted the house red*) або виражати трансформацію за допомогою частки у фразових дієсловах (*shut down, turn on, start up, tie up, cut off, rub out, throw away, use up, fill up*) [5, с. 232]. У матеріальних реченнях спостерігаються також додаткові ролі: обсяг (Scope), реципієнт (Recipient), клієнт (Client) та атрибутів (Attribute). Так, у *have a bath, do some work, make a mistake, take a rest* процес виражений не дієсловом, а іменником у ролі обсягу. Причина існування та популярності цієї конструкції в англійській мові згідно з М.А.К. Геллідеєм – більший потенціал значення іменників, оскільки вони можуть бути модифіковані у різний спосіб. Важко підібрати відповідні дієслова-замінники для *have a hot bath, do a little dance, made three serious mistakes, take another quick look, gave her usual welcoming smile, made minor revision* [5, с. 241]. Як наслідок, дієслова у цих конструкціях неперехідні, бо іменник тут не ціль, а обсяг процесу. Також роль обсягу зустрічається у конструкціях зі спорідненим (cognate) додатком: *the candidate dances three dances* [5, с. 241]. Цікавими є також випадки вживання ролі атрибутива з матеріальними процесами: *They stripped her clean of every bit of jewellery she ever had* [5, с. 242].

**Ментальні** процеси описують досвід людської свідомості. Як наслідок, суб'єктом ментального процесу є завжди свідома істота – сприймач (Senser). Дієслова, що позначають ментальні

процеси, характеризуються різними ступенями градуальності як лексично (*detest, loathe – hate – dislike – like – love*), так і граматично (*I hate cockroaches more than rats*) [5, с. 245]. Розмежовуються такі підтипи ментальних процесів: 1) емотивні, 2) когнітивні, 3) перцептивні. Ментальні процеси детально вивчали у лінгвістиці як психологічні предикати, в яких головним аргументом є експерієнсер, що може займати позиції і суб'єкта, і об'єкта, пор. *Experiencer-subject + fear, admire, detest, enjoy, hate, miss, respect, marvel at* та *Experiencer-object* після *frighten, amuse, embarrass, irritate, worry, appeal to* [2, с. 3]. Особливості ментальних процесів згідно з М. Геллідеєм:

1) обов'язкова наявність свідомої істоти у ролі суб'єкта, наприклад, *Mary liked the gift* [5, с. 250];

2) другим обов'язковим елементом моделі є явище (Phenomenon) – річ, дія або факт, що сприймається [5, с. 251], наприклад, *Mary liked the gift*;

3) ментальні прості речення проєктують інші нементальні прості речення як представлення змісту думок, поглядів, уявлень;

4) віддання переваги немаркованому простому теперішньому часу;

5) неможливість замінити ментальні процеси допоміжним дієсловом (*do*);

6) існування чотирьох типів сприйняття: перцептивне, когнітивне, емотивне та волітивне (*desiderative*) [5, с. 256], які будують різні граматичні конфігурації.

**Реляційні** процеси слугують для характеристизації й ідентифікації та реалізуються за допомогою дієслова *be* у простому теперішньому або минулому часі. Реляційні процеси розгортаються у часі інертно без виділення характерних фаз. Як і в ментальних процесах, учасниками реляційних процесів є речі, дії та факти. На відміну від матеріальних і ментальних процесів, для реляційних процесів інгерентними є два учасники, між якими встановлюється зв'язок. Дієслова, які забезпечують зв'язок, – традиційні дієслова-зв'язки, котрі відступають за ступенем акцентуалізації на другий план. Конфігурація двох обов'язкових учасників відкриває потенціал для конструювання абстрактних зв'язків належності до класу й ідентифікації в усіх предметних сферах досвіду. В англійській мові виділяють три типи зв'язків: 1) інтенсивні (*x is a*), 2) присвійні (*x has a*), 3) обставинні (*x is at a*). Кожен тип має два модуси буття: атрибутивний та ідентифікаційний, які функціонують у межах категорії перехідності. Ідентифікаційний модус є зворотнім, *x* та *a* можна поміняти місцями: наприклад, *Sarah is the leader/the leader is Sarah*. Натомість, атрибутивний модус не є зворотнім: *Sarah is wise* [5, с. 265]. В атрибутивному модусі виділяють такі ролі суб'єктів: атрибутив (Attribute) та носій (Carrier). В ідентифікаційному модусі виділяють ролі ідентифікатора (Identifier) та ідентифікованого (Identified).

**Поведінкові** процеси – процеси, які описують фізіологічну та психологічну поведінку, зазвичай людей: *breathe, cough, smile, dream, stare* тощо. Це найменш виразна група, оскільки не має чітких характерних ознак. Учасник, чия поведінка описана, позначається як *Behaver*.

**Вербальні**, або словесні, процеси – це процеси мовлення. Визначальною функцією цих процесів є побудова оповіді через введення діалогів. У них завжди наявний учасник-мовець (*Sayer*) і можуть бути учасники-адресати (*Receiver*). Речення з вербальними процесами можуть проєктувати пропозиції двох типів: 1) пропозицію, виражену за допомогою особового дієслова (*proposition*), наприклад, у *He said that some dissidents had met him...*; 2) пропозицію, виражену доконаним безособовим дієсловом (*proposal*), наприклад, *The States are asked to mobilize additional resources* [5, с. 304]. Суб'єктом вербальних процесів необов'язково є свідомий учасник, може бути будь-що, від чого надходить сигнал (*The letter says...*). Окрім отримувача повідомлення (*Receiver*), у фігуру вербального процесу можуть входити вербальний зміст (*Verbiage*) і ціль (*Target*).

**Екзистенційні** процеси представляють існування чогось або когось. Хоча вони становлять відносно невелику частку в дискурсі, їхня функція полягає у введенні учасників в оповідь. Переважно вони містять дієслово *be* та вводять тему за допомогою конструкції *There is/are/*

*was/were...* Суб'єктом екзистенційних процесів є *Existant* – сутність, яка існує [5, с. 312]. На межі екзистенційних і матеріальних процесів є **метеорологічні** процеси, на зразок *It's raining*. Такий тип процесу є унікальним в англійській мові, оскільки він не має суб'єкта.

**Висновки.** Таким чином, різні конфігурації процесів, які оформлюються на різних рівнях (головно на рівні простого речення), беруть безпосередню участь у конструюванні людського досвіду. Забезпечення відповідної метафункції мови ґрунтується на парадигмі перехідності в англійській мові. Окрім центральних елементів семантичної моделі процесу – процесу та його учасників, до неї залучені й опціональні обставини процесу. Важливо, що учасники процесу мають різні ролі залежно від типу процесу, і, навпаки, тип процесу суттєво залежить від ролей його учасників.

Семіозис процесу відображений у семіозисі тексту, оскільки текст у СФГ розглядається як процес утворення значень у контексті. Тому перспективами застосування розглянутої концепції є вивчення розгортання різних типів процесу в тексті, зокрема відслідковування конструювання досвіду як мовної метафункції у художніх текстах через експлікацію вербалізацій процесу різного типу.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Dowty D. Word meaning and Montague grammar: the semantics of verbs and times in generative semantics and in Montague's PTQ. Dordrecht : Reidel, 1979. 418 p.
2. Filip H. Psychological predicates and the syntax-semantics interface. *Conceptual structure, discourse and language* / ed. Adele Goldberg, Stanford : CSLI, 1996. P. 131–147.
3. Fillmore Ch. Frame semantics and the nature of language. *Annals of the New York Academy of Sciences: Conference on the Origin and Development of Language and Speech*. Vol. 280. 1976. P. 20–32.
4. Halliday M.A.K., Matthiessen C. Construing experience through meaning: A language-based approach to cognition. *Open Linguistics Series*. London : Continuum, 1999. xiii + 657 p.
5. Halliday M.A.K., Matthiessen C. Halliday's Introduction to Functional Grammar (4th ed.). Oxon : Routledge, 2014. 808 p.
6. Langacker R. Concept, Image, and Symbol: the Cognitive Basis of Grammar. Walter de Gruyter, 2002. 383 p.
7. Levin B, Rappaport Hovav M. Argument Realization. (Research Surveys in Linguistics). Cambridge : Cambridge University Press, 2005. viii+277 p.
8. Matthiessen C.M.I.M., Teruya K. Systemic Functional Linguistics: A Complete Guide. Routledge, 2023. 544 p. <https://doi.org/10.4324/9781315675718>
9. McCawley J. D. The role of semantics in a grammar. *Universals in Linguistic Theory* / eds. E. Bach, R. Harms et al., 1968. P. 124–169.
10. Pinker S. Learnability and Cognition: The Acquisition of Argument Structure. Cambridge, MA : MIT Press, 1989/2013. xv + 411 p.
11. Vendler Z. Linguistics in Philosophy. Ithaca : Cornell UP, 1967. xi + 203 p.
12. Verkuyl H. J. Aspectual Classes and Aspectual Composition. *Linguistics and Philosophy*. Dordrecht, 1989. P. 39–94.